

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทุกวันนี้การศึกษามักถูกมองว่าเป็นกระบวนการที่ช่วยสร้างพื้นฐานความสามารถของปัจเจกชน หรือช่วยพัฒนาสติปัญญาการเรียนรู้ให้มีความรู้เฉพาะด้านและทักษะศักยภาพต่างๆ เพื่อสนองต่อลักษณะงานอาชีพที่มีอยู่ในสังคม หรือบางคนอาจจะมองว่าการศึกษาเปรียบเสมือนกระบวนการหนึ่งที่เป็นต้นทุนในสังคมอุตสาหกรรม

ในปัจจุบันการศึกษามีความหมายที่ถูกผนวกรวมกับเรื่องการเรียนหนังสือ การไปโรงเรียน ซึ่งได้กลายเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องผ่านและได้กลายเป็นคนใหม่เมื่อได้ผ่านพิธีกรรมนี้ไปแล้วจากโดยจะถูกเรียกว่าเป็น “ผู้มีการศึกษา” ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าหากผ่านกระบวนการดังกล่าวบุคคลจะสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้พ้นจากความโง่เขลา สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนในสังคมอย่างปกติสุข และเคารพกฎหมายบ้านเมือง ดังนั้นเหตุของการจัดการศึกษาจึงมาพร้อมกับคำอธิบายที่หมายถึงความเจริญทางปัญญา จิตใจ ปกครองง่ายและคือเครื่องมือที่นำพาชาติบ้านเมืองให้อยู่รอดปลอดภัย เจริญก้าวหน้าเป็นกำลังของชาติ ซึ่งได้เป็นเหตุผลสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะเป็นช่วงเวลาที่กำลังเผชิญกับการคุกคามลัทธิอาณานิคมตะวันตก มีผลทำให้เวลานั้นต้องปฏิรูประบบราชการให้คล้ายแบบตะวันตก รวมทั้งต้องสร้างระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ขึ้น เรียกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่มีผลต่อคติการศึกษาที่จากเดิมการตัดสินใจเล่าเรียนเป็นไปโดยความสมัครใจของปัจเจกบุคคลก็ได้กลายเป็นหน้าที่ที่รัฐต้องจัดการควบคุมให้บุคคลในขอบเขตรัฐต้องเล่าเรียน หลังจากที่มีประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่มีกฎหมายข้อบังคับให้เด็กในราชอาณาจักรไทยที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปี บริบูรณ์ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา จนอายุ 14 ปีบริบูรณ์ ต่อมาการจัดการให้คนในขอบเขตรัฐต้องเล่าเรียนโดยมีกฎหมายทำหน้าที่ควบคุมส่งผลในทางปฏิบัติ เมื่อการจัดการศึกษาได้กลายเป็นหนึ่งในหลัก 6 ประการของเป้าหมายและหลักปฏิบัติในการบริหารบ้านเมืองของคณะราษฎร 2475 ที่มีใจความ

ว่าจะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร เนื่องจากหากพลเมืองทุกคนได้รับการศึกษา ก็จะสามารถทำหน้าที่พลเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญได้โดยเต็มที่ ดังนั้นจึงได้ถ่ายทอดอุดมการณ์ดังกล่าวในรูปของพระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2478 โดยดำเนินการภายใต้การควบคุมด้วยกฎหมายพร้อมกับระบุนโยบายสำหรับผู้ปกครองที่ไม่ส่งบุตรหลานเข้ารับการการศึกษา ที่มีเนื้อหาใจความหลักของข้อบังคับไว้ว่าเด็กทุกคนที่มีอายุอย่าง 8 ปี ต้องเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษาจนมีอายุอย่าง 15 ปี ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใด และหากไม่ปฏิบัติตามก็จะต้องมีความผิดถูกปรับเป็นจำนวนเงินขึ้นอยู่กับฐานความผิดที่ได้ระบุเอาไว้ในวิธีพิจารณาและบทลงโทษ¹

การนำเสนอถึงแนวความคิดเรื่องการจัดการศึกษาซึ่งได้กลายเป็นหน้าที่ของรัฐที่ต้องเข้ามาควบคุมให้พลเมืองในรัฐต้องปฏิบัติตาม ซึ่งประจักษ์ให้เห็นถึงการสร้างชุมชนจินตนาการ ที่วางอยู่บนฐานของความเป็นพลเมือง ความจำเป็นที่ต้องสร้างนิยามอัตลักษณ์ของชาติเพื่อใช้เป็นภาพแทนของรัฐ เห็นได้ชัดเจนเมื่อมาถึงสมัยรัฐบาลของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่แนวความคิดการจัดการศึกษามีความสัมพันธ์กับนโยบายสร้างชาติ ตามอุดมการณ์ที่ว่าหากพลเมืองดีมีการศึกษาจะเป็นภาพแทนความรุ่งเรืองของชาติ ดังคำแถลงนโยบายของรัฐบาล เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2485 (อ้างถึงใน วิโรจน์ สารรัตน์ 2536:14) ดังข้อความว่า "...รัฐบาลจะไม่ละเลยในการบำรุงการศึกษาของชาติให้สู่ระดับอันดียิ่งขึ้นไป เพื่อให้เทียบทันอารยประเทศให้เร็วที่สุด" ซึ่งการสร้างจินตนาการชาติของรัฐบาลชุดนี้ได้เชื่อมโยงกับร่างกายของพลเมืองเป็นสำคัญ โดยมองว่าร่างกายเป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมอันดี จึงได้กำหนดหลักสูตรการศึกษาที่ส่งเสริมพลศึกษาโดยให้

¹ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 ได้ผ่อนผันเมื่อมีเหตุผลอันสมควรที่ทำให้เด็กคนนั้นไม่สามารถที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาได้ ได้แก่ ประการที่หนึ่งเด็กที่บกพร่องในส่วนกำลังกาย หรือกำลังความคิด หรือเป็นโรคเรื้อรัง หรือเป็นโรคติดต่อ ประการที่สอง เด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกินสองพันเมตร หรือที่ไม่สามารถจะไปถึงโรงเรียนได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งซึ่งไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ ประการที่สาม เด็กที่จำเป็นต้องหาเลี้ยงบิดามารดาหรือผู้ปกครองซึ่งทุพพลภาพไม่มีหนทางหาเลี้ยงชีพ และไม่มีผู้อื่นเลี้ยงดูแทน และประการสุดท้าย เด็กที่มีความเป็นอยู่อันไม่เหมาะสมที่จะเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา (เสถียร วิชัยลักษณ์, ผู้รวบรวม ม.ป.ป.)

นักเรียนได้รับการฝึกอบรมการกีฬาให้มากยิ่งขึ้นเพื่อความสมบูรณ์ในร่างกายและพลามัย มีจิตใจเป็นนักกีฬานำไปสู่การเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งของชาติ

ความเป็นพลเมืองเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการสร้างจินตนาการรัฐ เพราะเป็นหน่วยประกอบของรัฐที่สำคัญที่จะขับเคลื่อนไปสู่อุดมการณ์เป้าหมายของรัฐ ซึ่งเป็นประจักษ์พยานว่าชาติมีความเป็นหนึ่งเดียว (homogeneity) หรือไม่ ทั้งทางวิถีคิด ทักษะคติ พฤติกรรม ค่านิยม ความเชื่อและมีความกลมใในชาติ ซึ่งการศึกษาก็คือเครื่องมือสำคัญที่ทำให้รัฐบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว ดังที่งานศึกษาทางมานุษยวิทยาได้อธิบายว่าการศึกษาเป็นการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (cultural transmission) เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) การสร้างนิยามความหมายกลุ่ม (ethnicity) การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (assimilation) และการผลิตซ้ำอุดมการณ์ วัฒนธรรมและสังคม (Pai and Adler 2001; Richmond 1975; Bourdieu and Passeron 1990) เช่นเดียวกับที่ Durkheim ได้เสนอทัศนะของการศึกษาว่าเป็นผู้รับรองถึงความคิดและความรู้สึกของพลเมืองร่วมกัน เช่นตามที่กล่าวไว้ว่าการศึกษได้กลายเป็นหน้าที่หลักของสังคม และเป็นสิ่งแรกที่รัฐใช้ปฏิบัติการควบคุมอำนาจภายในรัฐทั้งหมด (Durkheim, อ้างถึงใน Guibernau 1996:24-25) ดังเช่นกรณีที่รัฐไทยต้องการให้ลูกหลานจีนที่เกิดในเมืองไทยให้มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม มีสำนึกเป็นคนไทยมากกว่าคนจีนจึงได้กำหนดพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 เพื่อกำหนดให้โรงเรียนจีนต้องจัดสอนนักเรียนให้อ่าน เขียน และเข้าใจภาษาไทย ตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1-5 และให้เรียนวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมืองดี ตลอดจนปลูกฝังความจงรักภักดีต่อชาติไทย (กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์ 2524:147) เพื่อนำไปสู่การกลายเป็นคนไทยอย่างสมบูรณ์ หรือในช่วงทศวรรษที่ 1600 – 1870 การศึกษาหรือระบบโรงเรียนในอเมริกาก็เป็นกระบวนการหนึ่งสร้างความเป็นคนอเมริกัน (Americanization) เพื่อเป็นฐานสนับสนุนกลุ่มวัฒนธรรมอำนาจ ซึ่งหมายถึงการให้เด็กได้เรียนรู้ทั้งวิถีคิด ความเชื่อ พฤติกรรม ภาษา จารีตตามแบบฉบับชาวผิวขาว Anglo-Saxon หรือช่วงกลางทศวรรษที่ 1850 โรงเรียนในแคลิฟอร์เนียได้ถูกสั่งห้ามไม่ให้มีการสอนใดๆ เกี่ยวกับภาษาและวัฒนธรรมของสเปน เพื่อให้เด็กนักเรียนในโรงเรียนถึงแม้มีแหล่งที่มาแตกต่างกันให้กลายเป็นพลเมืองอเมริกันอย่างเต็มตัว (Pai and Adler 2001:59-60)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือที่รัฐได้ทำให้เป็นสถาบัน คือโรงเรียน ที่มีปริมณฑลที่ชัดเจนเพื่อสร้างจินตนาการรัฐ เพื่อให้พลเมืองมีอัตลักษณ์ร่วมกัน สร้างพื้นฐานการปฏิบัติและประสบการณ์ร่วมกัน และในขณะเดียวกันอุดมการณ์จัดการศึกษาทำให้มองเห็นรากของบริบทสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจ ในแต่ละยุคสมัยได้เช่นกัน

โรงเรียนยังได้ถูกจัดจำแนกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อสร้างคุณลักษณะพลเมืองให้สนองต่ออุดมการณ์ของรัฐที่แตกแขนงในหลายบริบท สำหรับพลเมือง "ปกติ" ให้เข้ารับการศึกษารวมในโรงเรียน "ปกติ" ทั่วไป ตามกฎหมายการศึกษาภาคบังคับ แต่สำหรับพลเมืองที่ "ไม่ปกติ" ซึ่งอาจอยู่ภายใต้คำจำกัดความว่า "ผู้ด้อยโอกาส" พลเมืองในกลุ่มดังกล่าวจึงต้องอยู่ในโรงเรียนที่รัฐจัดไว้ให้เฉพาะ ซึ่งในที่นี้คือ โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ รัฐมองพลเมืองกลุ่มนี้ว่าอย่างไร และมีความมุ่งหมายอะไรที่ต้องจัดการให้อยู่ในพื้นที่เฉพาะ สิ่งที่น่าสนใจต่อมาก็คือวิถีชีวิต การปฏิบัติการระหว่างที่อยู่ในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับชุมชนเดิมอย่างไรหลังจากที่ได้รับอัตลักษณ์ใหม่แล้ว และนี่คือที่มาของคำถามในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

บททวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาที่เสนอถึงบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนในฐานะที่เป็นเครื่องมือของรัฐ ดังเช่นบทความของ Richard Harvey Brown เรื่อง Cultural Representation and Formation: Discourses of Ethnicity, Nationality, and Political Community (1996) ที่ได้เสนอถึงการศึกษาเป็นเครื่องมือที่ฝรั่งเศสถ่ายทอดวัฒนธรรมสมัยใหม่อีกความหมายหนึ่งคือสร้างพลเมืองในแบบที่แสดงถึงความเป็นพลเมืองชาติฝรั่งเศสได้ การศึกษาฝรั่งเศสได้ขยายกระบวนการโดยเข้าไปควบคุมภาษา ศิลปะ และชีวิต ให้รัฐฝรั่งเศสเป็นศูนย์กลางทั้งหมด เพื่อสร้างวัฒนธรรมชั้นสูงให้กับคนฝรั่งเศส ดังเช่น บทบาทของการศึกษาในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมในยุค Renaissance ถึงยุค Enlightenment ได้สร้างสัญลักษณ์ของอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์และรัฐ การศึกษาในช่วงนี้จึงต้องเน้นวัฒนธรรมชั้นสูงและวัฒนธรรมแห่งชาติ

งานศึกษาที่ต่อยอดถึงบทบาทของโรงเรียนต่อการสร้างพลเมืองของรัฐ คือ งานของ Chayan Vaddhanaphuti ชื่อเรื่อง Social and Ideological Reproduction in a Rural Northern Thai School (1991) ได้ศึกษาที่โรงเรียนหมู่บ้านบ้านฉาง อยู่ในเขตอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ชัยันต์กล่าวว่าโรงเรียนบ้านฉางก็เหมือนกับโรงเรียนอื่นๆ ในชนบทของประเทศไทย ที่ได้ผลิตพลเมืองที่อ่านออกเขียนได้และยอมรับในความเอกราชของการขยายระบบเศรษฐกิจทุนนิยม สิ่งที่พบคือการสอนของโรงเรียนไม่สอดคล้องต่ออาชีพหรือระบบการผลิตเกษตรกรรมในท้องถิ่น และสอนให้เรียนรู้พูดภาษาไทยกลาง ซึ่งทำให้ไม่สามารถพูดอ่านเขียนภาษาไทยกลางได้ดีพอเพราะความจำกัดของเวลาเรียนที่มีแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 เท่านั้น

งานศึกษาทั้งสองชิ้นที่น่าเสนอไว้ข้างต้น เป็นตัวอย่างงานที่มีวิธีการศึกษาที่เพียงมุ่งชี้ให้เห็นถึงรัฐในฐานะเป็นตัวแสดงหลักและเป็นผู้กระทำ เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น ยกตัวอย่างการอธิบายดังกล่าว คืองานศึกษาของ Keyes ได้กล่าวถึงบทบาทของการศึกษาไว้ใน *State Schools in Rural Communities: Reflections on Rural Education and Cultural Change in Southeast Asia* (1991) ได้กล่าวว่าช่วงทศวรรษ 1950 และ ทศวรรษ 1960 นักทฤษฎีสังคมศาสตร์ได้ศึกษาถึงระบบการศึกษาในประเทศโลกที่สาม ไว้ว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือปฐมภูมิที่จะเปลี่ยนมนุษย์ชายและหญิงจากเดิมที่เป็นเพียงแค่ชาวนาให้กลายเป็นมนุษย์ชายหญิงสมัยใหม่ ซึ่งเชื่อว่ามีมนุษย์สมัยใหม่นั้นจะเป็นมนุษย์เศรษฐกิจที่ผูกติดกับกิจกรรมการผลิตที่จะไปช่วยเพิ่มผลผลิตชาติและ GNP และ Alex Inkeles (Inkles, อ้างถึงใน Keyes 1991:1-2) ได้กล่าวว่าโรงเรียนรัฐเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดเพื่อขยายแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยช่วงก่อนทศวรรษ 1970 นักคิดสายมาร์กซิสต์ เช่น Gramsci Althusser และ Poulantzas ได้วิพากษ์ถึงทฤษฎี "การพัฒนา" ว่าได้มุ่งเล็งที่จะเผยแพร่แนวคิดนี้โดยใช้การศึกษาเป็นแนวทางของประเทศโลกที่สาม และนักคิดเหล่านี้ได้กล่าวถึงโรงเรียนว่าถูกใช้เป็นวิธีของชนชั้นสูงที่ควบคุมอำนาจและตอกย้ำอุดมการณ์ให้แก่พลเมือง

จากการทบทวนงานศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการศึกษาได้ถูกทำให้เป็นสถาบัน ซึ่งก็คือโรงเรียน เป็นตัวแทน (agencies) ในการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม (enculturing) และทางมานุษยวิทยาก็ได้ให้ความสนใจถึงการปฏิบัติของการศึกษาในมุมมองที่ว่าการศึกษาได้เชื่อมโยงอุดมการณ์ของรัฐซึ่งปรากฏอยู่ในแบบเรียน การจัดห้องเรียน ครูผู้สอน หรือวิชาที่สอน (Camilleri 1986; Kneller 1965) กล่าวโดยสรุปการที่เราจะเห็นถึงกระบวนการความคิดของอุดมการณ์ชาติในปัจจุบัน ดูเหมือนว่าภาพของโรงเรียนจะช่วยให้เรามองเห็นถึงขบวนการอุดมการณ์ของชาติ โดยอ้างอิงถึงโรงเรียนว่าเป็นสถาบันของการศึกษา ทั้งโรงเรียนและการศึกษาจึงเป็นเรื่องกระบวนการทางวัฒนธรรม

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงระบบโรงเรียนในท้องถิ่นที่ต่อต้านและต่อรองกับอำนาจรัฐ ดังเช่นงานศึกษาเรื่อง *Education and Identity in Rural France: The politics of Schooling* (1996) ของ Deborah Reed-Danahay ที่เสนอเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ทางการศึกษาของครอบครัวในชนบทแห่งหนึ่งในฝรั่งเศสคือเมือง Lavielle ที่มีระบบโรงเรียนท้องถิ่นได้สะท้อนให้เห็นถึงการต่อต้านโรงเรียนฝรั่งเศส แต่ได้สนับสนุนทั้งการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นและชาติ ซึ่งเป็นการต่อรองความขัดแย้งระหว่างครอบครัวในเมืองนี้และรัฐฝรั่งเศส สำหรับงานศึกษาชิ้นนี้มีความแตกต่างไปจากการศึกษาทางมานุษยวิทยาเพราะไม่ได้ใช้แนวชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) กับการศึกษาพื้นที่โรงเรียนเพียงอย่างเดียว หากแต่ผู้เขียนได้ใช้ภาคสนามที่เป็น

พื้นที่ด้านนอกโรงเรียนในเมือง Lavalie เป็นพื้นที่ในการศึกษา เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับองค์กรทางสังคม เครือญาติ การเมือง ศาสนา และกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization)

จากการทบทวนงานศึกษาดังกล่าว จะพบว่า การศึกษาถึงระบบโรงเรียนและระบบ การศึกษาเป็นเรื่องเดียวกัน และเพียงชี้ให้เห็นถึงบทบาทของโรงเรียนว่าเป็นเครื่องมือที่สนับสนุน หรือต่อต้านรัฐ หากยังไม่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและการจำแนกคุณลักษณะของ พลเมือง ในงานศึกษาของผู้เขียนครั้งนี้ จึงให้ความสนใจศึกษาโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ ซึ่งเป็น ภาพสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและการจำแนกนิยามความหมายพลเมือง รัฐ ได้อ้างสิทธิอันชอบธรรมต่อการสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับพลเมืองในรัฐที่ "ไม่ปกติ" ด้วยการ เริ่มต้นจัดให้อยู่ในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ เพื่อให้คนชายขอบเหล่านี้เข้าสู่กระบวนการสร้าง คุณลักษณะพลเมืองที่ "ปกติ"

เท่าที่ผ่านมางานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ มักเป็นงานเชิง ศึกษาศาสตร์ เท่าที่ปรากฏก็เป็นงานวิจัยข้อมูลสถิติโดยการหาปริมาณของข้อมูลแล้วนำมา วิเคราะห์ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง แนวทางการพัฒนางานปกครองนักเรียนโรงเรียนศึกษา สงเคราะห์เชียงใหม่ (2541) โดย จรัญ นิลพลับ วิทยานิพนธ์เรื่อง การบริหารงานปกครอง นักเรียนหลากหลายชนเผ่าในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์แม่จัน จังหวัดเชียงราย (2542) โดยเกษม ดวงงาม และ งานวิจัยเรื่อง การบริหารงานปกครองนักเรียนในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์เชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ (2542) โดย เดช สุธรรมปวง ซึ่งงานวิจัยที่กล่าวมายังไม่ได้เสนอภาพของ กลุ่มเด็กนักเรียนในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ให้เห็นชัด ทั้งเรื่องวิถีชีวิต และการปฏิบัติการของ นักเรียนโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ หากแต่งานศึกษาดังกล่าวได้นำเสนอเพียงเรื่องระบบการ จัดการการบริหารขององค์กร กลไกการบริหารงานในโรงเรียน

สำหรับงานทางมานุษยวิทยาที่ศึกษาเกี่ยวกับโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์นั้นยังไม่ปรากฏ ในงานใดๆ แต่มีงานศึกษาที่พูดถึงเรื่องความสัมพันธ์ของพื้นที่กับคนที่ถูกเรียกว่าชายขอบ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ของ สิริพร สมบูรณ์บุรณะ เรื่อง วิถีชีวิตคนใน "ชุมชนชายขอบ" ของสังคมเมือง : กรณีศึกษาคนคู่ชยะในชุมชนกองชยะชานเมือง (2536) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นผลผลิตของการพัฒนา ความเป็นเมืองสมัยใหม่ที่มีแรงงานอพยพจากภาคเกษตรเข้ามาอาศัยอยู่ ซึ่งสิริพรได้ให้ ความสำคัญกับพื้นที่ชุมชนกองชยะในฐานะที่เป็น "พื้นที่สังคม" (social space) ของชุมชนกอง ชยะที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่อาศัยในพื้นที่นั้นๆ ในอีกด้านหนึ่งพื้นที่นี้ก็แสดงตนในฐานะ ที่เป็นชายขอบ (marginality) ของวิถีชีวิตของสังคมเมือง (สุริชัย หวันแก้ว 2546:45-62) งานศึกษา เรื่อง คุกกับคน อานาจ และการต่อต้านขั้วขึ้น (2543) โดยสายพิน ศุพุทธมงคล ได้ศึกษาพื้นที่ที่

เรียกว่า คุก ซึ่งเป็นสถานที่ลงโทษผู้ต้องหา ที่ถูกชี้ว่าผิดปกติ และไม่สามารถอยู่ร่วมกับคนปกติได้ ดังนั้นคุกจึงเป็นเสมือนพื้นที่ชายขอบสำหรับผู้ที่ถูกชี้ว่าผิดปกติ อย่างไรก็ตามงานศึกษานี้สายพิณ ได้ศึกษาถึงการต่อต้าน ดันรน อำนาจที่สามารถเข้าถึงได้ทุกพื้นที่ซึ่งเป็นการเรียนรู้และการปรับตัวของผู้ต้องขังมีหลายลักษณะขึ้นอยู่กับการตีความกฎระเบียบของผู้ต้องขัง งานศึกษาอีกชิ้นหนึ่งที่สัมพันธ์ระหว่างคนชายขอบและพื้นที่สำหรับคนชายขอบ คือ วิทยานิพนธ์ของ เรืองรอง ชาญวุฒิธรรม เรื่อง คนชราในสถานสงเคราะห์: ชีวิตและตัวตน (2547) ได้ศึกษาพื้นที่สำหรับคนชราที่ถูกสังคมให้ความหมายว่า “ไร้คุณภาพ” ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ เป็นบุคคลที่ถูกทอดทิ้ง ฯลฯ ให้มาอยู่ที่สถานสงเคราะห์คนชรา เพื่อรับการสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม จากการที่คนชรานี้ได้ถูกตัดสิ้นคุณค่าเชิงลบจากสังคมทั่วไป ดังนั้นคนชราในสถานสงเคราะห์จึงต้องหาวิธีการปกป้องตัวเองซึ่งนำไปสู่กระบวนการปกปิดภาพลักษณ์และนิยามตัวตนภายใต้สถานการณ์และเงื่อนไขของบุคคลที่มาปฏิสัมพันธ์ด้วย

วัตถุประสงค์

มีวัตถุประสงค์การศึกษา 3 ประเด็นหลัก คือ

1. ศึกษาอุดมการณ์ของรัฐผ่านโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่ถูกผลิตหรือถูกสร้างขึ้นมาภายใต้อุดมการณ์ของรัฐ และเป็นพื้นที่ปลุกฝังอุดมการณ์ของรัฐ
2. ศึกษาวิถีชีวิต การปฏิบัติ การสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ และการนิยามความเป็นกลุ่ม (ethnicity) โดยเฉพาะนักเรียนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ ภายใต้เงื่อนไขความแตกต่างของที่มา (background) ของปัจเจกและภายใต้ระเบียบวินัยของโรงเรียน
3. ศึกษาการปฏิสัมพันธ์ของนักเรียนกับชุมชนเดิม หลังจากที่ถูกเข้าสู่กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่

ในงานวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนใช้แนวทางการศึกษาแนวชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) เพื่อใช้ทำการศึกษาค้นคว้า วิถีชีวิต กลวิธีการใช้ชีวิต วิถีปฏิบัติต่างๆ ของเด็กนักเรียนในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์

แนวความคิดในการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้เพื่อศึกษาถึงอุดมการณ์การจัดตั้งโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์สำหรับบุคคลบางจำพวก และในอีกด้านหนึ่งนั้นบุคคลประเภทดังกล่าวได้มีการดำรงอยู่อย่างไร ซึ่งผู้เขียนได้ใช้แนวความคิดดังต่อไปนี้ คือ

แนวคิดเรื่องชาตินิยม

ชาติและชาตินิยมเป็นเครื่องมือนำไปสู่การสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกัน (homogeneity) ความเป็นมาตรฐานเดียวกัน เช่น มีภาษาเดียวกัน ระบบการบริหารเดียวกัน ประเพณี วัฒนธรรมเดียวกัน และมีหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ปลุกเร้าความรู้สึกผูกพัน ทำให้รู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน อุปสรรคในการสร้างรัฐกับการสร้างชาติ ได้แก่ ความแตกแยกไม่ลงรอยกันระหว่างหมู่ชนภายในประเทศเหล่านั้นเอง เนื่องจากความแตกต่างชาติพันธุ์ ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มชนที่อยู่ในอาณาเขตเดียวกัน ซึ่งต่อไปจะเป็นผลกระทบต่ออำนาจการบังคับของรัฐ เนื่องจากแนวคิดเรื่องชาติจะต้องมีอัตลักษณ์แห่งความเป็นชาติ (national identity) ให้ชัดเจนเสียก่อน

แนวคิดชาตินิยมเป็นปรากฏการณ์ของสมัยใหม่ที่ได้เชื่อมโยงกับรัฐชาติในช่วงปลายศตวรรษที่ 18 รัฐชาติได้ผลิตกระบวนการแนวคิดความสัมพันธ์แห่งอำนาจในสังคม ที่ส่วนประกอบหลักในกระบวนการนี้คือการรวมเป็นปึกแผ่นของอาณาเขตดินแดน ซึ่งมโนทัศน์ความเป็นพลเมือง (citizenship) นั้นได้เกิดขึ้นเพื่อเชื่อมโยงต่อความคิดของอำนาจอธิปไตย และที่แสดงถึงสำนักเรื่องชาติ นำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์แห่งความเป็นชาติ (Guibernau 1996:51-65)

กล่าวได้ว่าเมื่อเกิดชาติก็ได้มีแนวคิดที่รัฐเริ่มตระหนักในเรื่องของความเป็นพลเมืองภายในรัฐ พลเมือง คือสมาชิกแห่งรัฐ จะต้องมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตัวตามกฎหมายของรัฐและไม่กระทำการใดๆ อันจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่พลเมืองคนอื่น ๆ ดังนั้น "ความเป็นพลเมือง" (citizenship) คือรางวัลที่ประชาชนได้รับจากการร่วมมือกับรัฐชาติ และรัฐก็จะตอบแทนทั้งให้สิทธิทางสังคม (social right) เช่น สิทธิในการได้รับการดูแลจากรัฐหรือนายจ้างในเรื่องสวัสดิการ การจ้างงาน สุขภาพ การศึกษา เป็นต้น (ธีรยุทธ บุญมี 2545:50-52)

ความเป็นพลเมือง ตามแนวคิดหลักเสรีของ Lock ความเป็นพลเมืองเป็นหน่วยประกอบของการจัดระบบรัฐ พลเมืองมีสิทธิที่จะได้รับประโยชน์ต่างๆ และมีข้อผูกมัดกับรัฐ เช่น

การเสียภาษีและ การเลือกตั้ง ในทางกลับกันรัฐเองก็ต้องรับประกันสิทธิของปัจเจกและการได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมในอำนาจของพลเมืองและสิทธิในเรื่องของสวัสดิการ (Lock, อ้างถึงใน Oommen 1997:54)

ปัญหาที่เกิดจากกระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่คือปัญหาคนกลุ่มน้อย ซึ่งในทุกประเทศสร้างขึ้นจากพื้นฐานการมี "ชาติพันธุ์ ชนบทรรมนิยม ประเพณี ศาสนา วัฒนธรรม" พื้นถิ่นหลากหลายที่ต่างๆ กัน เพื่อให้มีชาติเดี่ยววัฒนธรรมเดียว ดังนั้นปัญหาความมั่นคงของประเทศได้เกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงหนึ่งที่เกิดขึ้นในท่ามกลางเรื่องของดินแดนอาณาเขตที่แน่นอนของรัฐชาติ การสร้างชาติบนพื้นฐานความหลากหลายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมนั้น จะทำให้เกิดความรู้สึกแบ่งแยก ไม่มีความรู้สึกร่วมกันในชาติ ซึ่งอาจจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้น รัฐต้องดำเนินนโยบายบางอย่างเพื่อให้กลุ่มคนที่แตกต่างไปจาก "พวกเรา" ได้เข้ามามีความรู้สึกร่วมกัน ดำเนินวิถีชีวิตวัฒนธรรมร่วมกันตามนโยบายของรัฐ การศึกษาก็คือเครื่องมือในการสร้างชาติที่ให้พลเมืองมีอัตลักษณ์ร่วมกัน

ในอุดมการณ์ของรัฐที่ต้องทำหน้าที่ดูแลกลุ่มคนที่ไม่ได้อยู่ศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ด้วยความตระหนักเรื่องการยกระดับชีวิตให้เจริญขึ้นของประชาชนชายขอบทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม เพื่อเข้าสู่การเป็นพลเมืองในแบบฉบับที่รัฐต้องการ แนวคิดดังกล่าวปรากฏในงานของธงชัย วินิจจะกุล ที่ได้เสนอการเกิดกลุ่มคนใหม่จากผลการก่อตัวความเป็นชาติใน *The others Within: Travel and Ethno-spatial Differentiation of Siamese Subjects 1885-1910* (2000) การก่อกำเนิดแนวคิดเรื่องความเป็นพวกเขา และพวกเรา ได้ก่อกำเนิดขึ้นตั้งแต่การสร้างชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงที่สยามต้องปรับตัวในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและการรุกกล้าเข้ามาของลัทธิล่าอาณานิคม อุดมการณ์หนึ่งในการสร้างชาติคือการสร้าง "พวกเขา" ซึ่งมาเปรียบเทียบกับ "พวกเรา" เพื่อแสดงถึงการดำรงอยู่ของคนไทย หรือเป็นการบอกเล่าความเป็นมาให้รู้ว่าเราเป็นใคร ด้วยการยกกลุ่มคนที่เรียกว่า "พวกเขา" ขึ้นมาแสดง ดังที่รัชกาลที่ห้าได้นำคนนั่งเงาะน้อยเข้ามาอยู่ในวัง เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแปลกใหม่ แปลกแยกและแตกต่างไปจาก "พวกเรา" ซึ่งรวมถึงความหมายของความไร้อารยธรรม ไม่เจริญ (uncivilization) ซึ่งชาติ (ในเวลานั้นหมายถึงรัชกาลที่ 5) จึงมีหน้าที่ที่ต้องปรับเปลี่ยนคนนั่งเงาะน้อยที่เกิดในแผ่นดินสยามให้เหมือน "คนปกติ" ทั่วไป ด้วยการจับแต่งตัว หักพูดภาษาไทย การใช้ชีวิตแบบคนไทย

เหตุผลที่ผู้เขียนเลือกใช้แนวคิดนี้ เพราะจะเห็นได้ว่านอกจากที่กระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ และการสร้างอัตลักษณ์ของชาติร่วมกัน ในขณะเดียวกันผลผลิตจากกระบวนการ

ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดคนชายขอบขึ้น เนื่องจากเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะไม่สอดคล้องและตอบสนองต่ออุดมการณ์ของรัฐ ซึ่งในงานศึกษาชิ้นนี้จึงเริ่มต้นสำรวจให้เห็นถึงคนที่ถูกทำให้อยู่ในภาวะชายขอบที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ของรัฐ โดยมีโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์เป็นภาพแทนของแนวคิดดังกล่าว

แนวการศึกษาเรื่องพื้นที่

สำหรับในวิถีคิดหลังสมัยใหม่ พื้นที่ในมิตินามธรรมคือวิถีคิดและความรู้สึกในจิตใจไม่อาจแยกออกจากมิติรูปธรรมที่เป็นเรื่องของการจัดการพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือร่างกายได้ พื้นที่ในสองมิติดังกล่าวเชื่อมโยงกันด้วยมโนทัศน์ของอำนาจและการนิยาม มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ซึ่งชี้ให้เห็นเทคนิคอำนาจเกี่ยวกับพื้นที่หลายชนิดในการจัดระเบียบร่างกายในสังคมยุโรปยุคสมัยใหม่ การเติบโตของวิชาการทางการแพทย์สร้างองค์ความรู้ที่แยกแยะร่างกายและจิตใจที่เป็นปกติออกจากร่างกายที่เจ็บป่วยหรือผิดปกติ พฤติกรรมทางเพศแบบปกติกับแบบเบี่ยงเบน วาทกรรมดังกล่าวปรากฏให้เห็นในข้อเขียนและตำราการแพทย์ต่างๆ และนำไปสู่กำเนิดของปฏิบัติการทางสังคมเพื่อจัดการกับความผิดปกติเหล่านั้น เช่น คลินิกและเทคนิคการเยียวยาผู้ป่วยจิตเวช นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาเทคนิคการจัดระเบียบพื้นที่ทางกายภาพแบบอื่นๆ เพื่อควบคุมการเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสถาปัตยกรรมของโรงงานอุตสาหกรรม คูค หรือโรงพยาบาล ซึ่งเอื้อต่อการมองเห็นความเคลื่อนไหวของคนในนั้น ทำให้ผู้อยู่ที่นั่นรู้สึกเหมือนถูกจับจ้องโดยปราศจากการควบคุม (Michel Foucault, อ้างถึงใน อภิญาญา เฟื่องฟูสกุล 2543:68)

เทคนิควิทยาการของการสร้างพื้นที่ (technologies of space) แบบหนึ่งที่เรียกว่า "การทำพื้นที่ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องนำภัยของนุชา" (the purification of space) มากกว่าเป็นพื้นที่ตามธรรมชาติ ส่วนสิ่งที่เทคนิควิทยาการของพื้นที่แบบนี้ที่กระทำคือ สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่ด้วยการระบุ/กำหนดบทบาท/หน้าที่เฉพาะเจาะจงของพื้นที่นั้นๆ เพื่อป้องกันมิให้มีการล่วงล้ำ/ล่วงละเมิดได้ ขณะเดียวกันก็มีการกำหนดผู้ดูแลปกป้อง หรือผู้พิทักษ์ความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่นั้นๆ ไปพร้อมๆ กันด้วย เช่น เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย ตำรวจ ทหาร พ่อแม่ ผู้พิพากษา ครู/อาจารย์ แพทย์ บรรณรักษ์ ฯลฯ แล้วแต่ว่าจะจะเป็นพื้นที่ชนิดใด (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร 2542)

ในสังคมสมัยใหม่ จะมีการจัดพื้นที่สำหรับบุคคลเฉพาะประเภท และจัดพื้นที่สำหรับเฉพาะหน้าที่ด้วย เป็นการจัดการพื้นที่เพื่อผลในการตรวจสอบ สอดส่อง ควบคุมเป็นสำคัญ เช่น คุก โรงเรียน โรงพยาบาล ค่ายทหาร สถานมหาวิทยาลัย เป็นต้น พื้นที่เหล่านี้สร้างขึ้นเฉพาะบุคคลประเภทหนึ่ง และมีหน้าที่เฉพาะแบบหนึ่งด้วย ดังกรณี โรงเรียนประจำในประเทศรัสเซีย ไม่ได้ตั้งขึ้นเป็นพิเศษสำหรับชนชั้นผู้ดีประเภทเดียวกับ Public School ในประเทศอังกฤษ ในทางตรงกันข้ามโรงเรียนประจำในรัสเซียนี้มีระบบกันไว้เป็นพิเศษให้แก่เด็กที่มีสิทธิเข้าเรียน เช่น เด็กกำพร้า และลูกที่เกิดจากแม่ที่ไม่ได้แต่งงานตามกฎหมาย เด็กที่มีสุขภาพไม่ดี เด็กที่มาจากครอบครัวที่มีลูกมาก เป็นต้น และกรณีพิเศษที่รับเด็กเข้าเรียนเพียงชั่วคราวคือ เมื่อแม่ต้องไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล เด็กจะกลับไปเรียนที่โรงเรียนไปกลับตามเดิมเมื่อแม่ออกจากโรงพยาบาลแล้ว หรือเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีสมาชิกมากต้องอยู่กันอย่างแออัดเมื่อย้ายไปอยู่ที่แห่งใหม่ กว้างขวางขึ้น พ่อแม่จะมารับลูกของตนกลับไป หรือเด็กที่มีปัญหาในด้านการปกครอง (ในเจลากรานท์ 2522:55-56)

เช่นเดียวกับโรงเรียนในอเมริกา ที่กลุ่มอำนาจเป็นวางระบบศึกษาเพื่อที่ให้กลุ่มตัวเองดำรงอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ที่แข็งแรงมั่นคง ด้วยการเห็นว่า ชาวผิวขาวจะไปเรียนที่โรงเรียนที่ไม่มีนักเรียนชนชั้นแรงงานชาวนิโกร ชาวเม็กซิกันเรียนอยู่เลย และกลุ่มชนชั้นแรงงานชาวนิโกรและเม็กซิกันก็จะไม่ไปเรียนในโรงเรียนเดียวกับชาวผิวขาวเช่นกัน สำหรับในประเทศอังกฤษ โรงเรียนกินนอนประเภท Public School จะเป็นแหล่งแสวงหาประโยชน์ชนชั้นสูงและการเกื้อหนุนทางผลประโยชน์ (Kneller 1965:67-68) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกลุ่มอำนาจทางวัฒนธรรมได้จัดระบบพื้นที่ทางการศึกษาเพื่อรักษาสถานะกลุ่มตนเอง

พื้นที่เป็นเรื่องของการช่วงชิงการนำในการกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา ในการสร้างควบคุม ตรวจสอบ การระบุ การให้คุณค่า ความหมาย สิ่งที่สำคัญที่สุดที่พื้นที่ต่างๆ ได้กระทำคือการสร้างกรอบ/ขอบเขต/พรมแดน/ปริมาตรให้กับคนในสังคม ฉะนั้นการศึกษาพื้นที่แบบวิพากษ์ (critical spatial study) ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อตั้งคำถามกับบรรดาเส้นแบ่งเหล่านี้ว่าได้ถูกผลิต/สร้างขึ้นมาได้อย่างไร ด้วยวิธีการและกระบวนการใด และเก็บกตปิดกั้นกตทับอะไรไว้บ้าง กระทำผ่านเทคนิควิทยาการของพื้นที่แบบใด (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร 2546:152)

สรุปได้ว่าความสัมพันธ์ในการจัดประเภทแยกแยะพื้นที่ก็จะสัมพันธ์กับการจัดประเภทแยกแยะบุคคลออกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อสะดวกในการควบคุมสอดส่อง ซึ่งในงานศึกษาฉบับนี้ ผู้เขียนจะเน้นมุ่งเสนอถึงโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งและได้กำหนดประเภทบุคคลที่เข้ามาเรียนในพื้นที่แห่งนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ในความหมายที่เชื่อมโยงกับมิติที่เป็นการปฏิบัติการและการ

จัดการพื้นที่ ทั้งที่บรรจุอุดมการณ์ของรัฐ และเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของนักเรียนโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์

แนวคิดการนิยามความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnicity)

Abner Cohen (1974) ได้นิยามความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnicity) เกี่ยวเนื่องกับผู้อพยพไปสังคมใหม่ ได้อ้างอิงถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อรวมกลุ่มขึ้น เป็นการตอบสนองภาวะจิตใจต่อ การปรับตัวของปัจเจกในสภาพแวดล้อมใหม่ๆ (Cohen 1974: xi-xiii)

สำหรับกรอบคิดการนิยามความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnicity) ของ Cohen เกิดขึ้นในบริบทของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกในดินแดนต่างถิ่น ซึ่งปัจเจกได้แสวงหาประโยชน์ต่อการเข้าถึงอำนาจสูงสุด การดิ้นรนต่อการครอบงำอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งการนิยามความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnicity) นั้นเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งจะแสดงให้เห็นเมื่อเกิดการแข่งขันทางอำนาจระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ดังนั้นการรวมกลุ่มที่ Cohen เรียกว่ากลุ่มผลประโยชน์จะช่วยให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ และสามารถแย่งชิงอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองกับกลุ่มอื่นๆ (Cohen 1969;1974)

มโนทัศน์เรื่อง ethnicity ของ Cohen จะไร้ประโยชน์หากสังคมนั้นเป็นสังคมโดดเดี่ยว เป็นท้องถิ่นที่อิสระไม่ได้มีการปฏิสัมพันธ์ ตัวอย่าง ความแตกต่างระหว่างชาวจีนและชาวอินเดียต่างก็อยู่ในประเทศของตน อยู่ในชาติหรือไม่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์เลย แต่เมื่อใดที่กลุ่มชาวจีนหรืออินเดียได้มีการปฏิสัมพันธ์กลุ่มวัฒนธรรมภายในบริบทของสังคมเดียวกัน เมื่อนั้นทั้งชาวจีนและชาวอินเดียจะอ้างถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (Cohen 1974:xi)

Cohen ได้อธิบายถึงยุทธวิธีการกำหนดความเป็นกลุ่ม (Distinctiveness or boundaries) กลุ่มในสังคมจะมีการรวมกลุ่มและนิยามตัวเองให้แยกออกจากกลุ่มอื่น เพื่อเหตุผลทางการเมืองที่ต้องการรักษาหรือมีอำนาจต่อสิทธิทางการเมือง การนิยามตัวเองให้แตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ จึงเป็นจุดเริ่มของการมีการติดต่อกันทางอำนาจรวมถึงการจัดสรรอำนาจด้วย กลุ่มผลประโยชน์สามารถใช้สัญลักษณ์ไม่เป็นทางการที่มีมากกว่าหนึ่งอย่างในการนิยามตัวเองว่าแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ แต่สัญลักษณ์ที่ไม่เป็นทางการนี้ก็จะถูกปรับสร้างความหมายใหม่เพื่อปรับใช้ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เข้าสู่ภาวะเงื่อนไขทางสังคมใหม่ เช่น การสร้างความเชื่อและพิธีกรรมเพื่อสร้างสำนึกของกลุ่มและมีวิธีการปฏิบัติตัวร่วมกันที่มีลักษณะเป็นกลุ่มองค์กรอย่างไม่

เป็นทางการ เพื่อแสดงให้กลุ่มตนเองมีความแตกต่างไปจากกลุ่มอื่นๆ (Cohen, อ้างถึงใน มนตรา พงษ์นิล 2541)

อย่างไรก็ดีคำนิยามความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ในลักษณะที่ Keyes (1966) ได้แสดงลักษณะที่กลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ จะนิยามตนเองโดยปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์หรือบทบาทที่ตนเองกำลังปฏิสัมพันธ์อยู่กับบุคคลหรือกลุ่มใด การนิยามกลุ่มชาติพันธุ์ในแง่นี้ได้ประเด็นให้เห็นถึงความยืดหยุ่นในการปรับตัวต่อการนิยามตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งๆ เมื่อประสบสถานการณ์ที่แตกต่างหลากหลายกันไป มากกว่าที่จะกำหนดตายตัวว่ามีกรนิยามตัวเองว่าเป็นคนในชาติพันธุ์เดียวเท่านั้น (Keyes, อ้างถึงใน มนตรา พงษ์นิล 2541:18)

แนวคิดเกี่ยวกับนิยามความเป็นกลุ่ม (ethnicity) ในงานศึกษาชั้นนี้ ได้พิจารณาว่าเด็กนักเรียนแต่ละคนมีความหลากหลายของที่มา รวมทั้งเด็กนักเรียนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เมื่อเด็กนักเรียนเหล่านั้นได้มาอยู่ร่วมกันภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน เด็กนักเรียนสร้างความเป็นกลุ่ม รักษาความเป็นกลุ่มและการให้นิยามตนเอง นิยามผู้อื่นซึ่งอยู่บนฐานของอะไรบางอย่าง เพราะการสร้างกลุ่มของเด็กนักเรียน ก็ไม่ได้ใช้หลักความเป็นชาติพันธุ์ที่ยึดโยงเรื่อง สายเลือด เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ฯลฯ หากแต่เป็นการเลือกปัจจัยเรื่อง เครือญาติ ชุมชนเดียวกัน กลุ่มชาติพันธุ์ วัย ระบบอุปถัมภ์ รากฐานปัญหาเดียวกัน ฯลฯ มาสร้างเป็นกลุ่มและเด็กนักเรียนที่เป็นสมาชิกในกลุ่มก็จะเลือกวิธีการ ปฏิสัมพันธ์เพื่อให้ความเป็นกลุ่มดำเนินไปได้ กล่าวคือ เด็กนักเรียนที่ชาติพันธุ์ได้ “เลือกสรร” การใช้ภาษาในการสื่อสารกับเพื่อนนักเรียน โดยพิจารณาจากจังหวะเวลา สถานที่และใครคือผู้ที่ที่นักเรียนเลือกที่จะใช้ภาษาใดในการพูดจาสื่อสารด้วย ตัวอย่างจากการเก็บข้อมูล เด็กนักเรียนกะเหรี่ยงที่มาจากหมู่บ้านเดียวกันก็จะพูดภาษากะเหรี่ยงเป็นภาษาในการสื่อสารกัน นักเรียนกะเหรี่ยงเหมือนกันแต่มาต่างพื้นที่ก็จะเลือกใช้ภาษาไทยเป็นเครื่องมือในการพูดคุย หากแต่มีการปรับใช้และปรับเปลี่ยนภาษา สำเนียง จึงปรากฏว่า “พูดไทยคำ กะเหรี่ยงคำ” เพื่ออยู่ในจุดสมดุลที่สามารถสื่อสารกันเข้าใจระหว่างกันได้

อีกกรณีหนึ่งคือ นักเรียนกะเหรี่ยงที่บ้านอยู่ อ. ไทรโยค จ.กาญจนบุรี ถูกเพื่อนนักเรียนด้วยกันได้ระบุว่าเป็น “กะเหรี่ยง” ซึ่งกลุ่มเด็กที่ถูกนิยามว่าเป็นกะเหรี่ยงก็ไม่ปฏิเสธเมื่อปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนนักเรียน “ไทยพื้นราบ” และการได้รับการปฏิเสธว่าไม่ใช่กลุ่มเดียวกันกับเพื่อนนักเรียนที่เป็นกะเหรี่ยงไปไว้ที่บ้านอยู่ อ. ทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี โดยการอ้างอิงความแตกต่างของพิธีกรรม ภาษา แหล่งที่มา นักเรียนกะเหรี่ยงไทรโยค ก็จะยอมรับว่าตัวเองเป็น “กะเหรี่ยง” โดยการสังเกตเห็นความแตกต่างของเพื่อนกะเหรี่ยงด้วยกัน แต่อย่างไรก็ตามก็จะนิยามว่าตัวเองเป็น “กะเหรี่ยง” เมื่ออยู่กับเพื่อนนักเรียนที่มาจากหมู่บ้านเดียวกัน การปฏิบัติการณ์ของนักเรียนกะเหรี่ยง

เช่นนี้ก็เพื่อรักษาความสมานฉันท์กับเพื่อนนักเรียนด้วยกันและเป็นการลดความขัดแย้งในการอยู่ร่วมกันในหอนอน ชั้นเรียน ด้วยกัน

กระบวนการวิจัย

ข้อมูลต่างๆ ที่ได้นำเสนอในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นข้อมูลที่ได้รวบรวมจากเอกสารจดหมายเหตุ ผลงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ เอกสาร และบทความทางวิชาการต่างๆ

ข้อมูลส่วนใหญ่ได้จากการลงศึกษาภาคสนาม ซึ่งผู้เขียนได้ใช้เวลาในการเก็บข้อมูลเป็นเวลา 4 เดือนเต็ม หรือ 1 ภาคการศึกษาของโรงเรียน ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 ถึงเดือน เมษายน พ.ศ. 2547 และเก็บข้อมูลเป็นระยะรวมกว่า 12 เดือน ที่โรงเรียนและชุมชนหมู่บ้านของนักเรียนและศิษย์เก่าและอดีตครูโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์

วิธีการเก็บข้อมูลในโรงเรียนผู้เขียนใช้วิธีสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมประกอบการสัมภาษณ์แต่เป็นในลักษณะการพูดคุยที่ไม่เป็นทางการ ใช้วิธีการจดบันทึกประจำวัน ระหว่างเก็บข้อมูลในโรงเรียนผู้เขียนได้เข้าไปอยู่ร่วมในหอนอนเดียวกับนักเรียน และผู้เขียนได้พยายามเข้าไปร่วมกิจกรรมต่างๆ ทั้งในส่วนของโรงเรียนที่ผู้เขียนได้เข้าไปสอนหนังสือในบางวิชาและช่วยสอนการบ้านให้กับเด็กนักเรียนในหอนอนเดียวกัน และได้ปฏิบัติตัวในชีวิตประจำวันเช่นเดียวกับเด็กนักเรียน เช่น ร่วมรับประทานอาหารสามมื้อ ซักผ้า ทำขนม หรือทำกิจกรรมในเวลาว่างร่วมกับเด็กนักเรียน เป็นต้น เพื่อสังเกตการณ์ถึงกิจวัตรประจำวัน การปฏิบัติการและสังเกตถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนด้วยกัน

สำหรับการเก็บข้อมูลในชุมชนของนักเรียนผู้เขียนใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ หากคนในชุมชนคนใดที่ไม่สามารถสื่อสารเป็นภาษาไทยได้ ผู้เขียนใช้วิธีสัมภาษณ์ผ่านล่าม ซึ่งได้แก่ นักเรียนโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ปัจจุบัน ศิษย์เก่า และผู้ที่สามารถพูดภาษาไทยได้ และสำหรับการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ศิษย์เก่าและอดีตครูโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ ผู้เขียนใช้วิธีการสืบหารายชื่อและที่อยู่ของศิษย์เก่าและอดีตครูจากครูในโรงเรียนปัจจุบัน และจากนักเรียนปัจจุบัน

เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการนำนักเรียนเข้ามาเรียนผู้เขียนได้ร่วมเดินทางไปพร้อมคณะครูไปรับสมัครนักเรียนด้วยวิธีการเชิงรุกตามชุมชนในเขตอำเภอทองผาภูมิ ศรีสวัสดิ์ สังขละบุรี

พื้นที่ภาคสนาม

พื้นที่ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ คือ โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวน อำเภอพนมทวน อยู่ในจังหวัดกาญจนบุรี ทิศเหนือของจังหวัดกาญจนบุรีติดต่อกับสหภาพพม่า ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดราชบุรีและจังหวัดนครปฐม ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรี และทิศตะวันตกติดต่อกับสหภาพพม่า

จังหวัดกาญจนบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น 13 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง ไทรโยค สังขละบุรี ปอพลอย พนมทวน เลาช่วญ ท่ามะกา ทองผาภูมิ ศรีสวัสดิ์ หนองปรือ ห้วยกระเจา ท่าม่วง และด่านมะขามเตี้ย

โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวนเป็น 1 ใน 26 ของโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ทั่วประเทศ จุดมุ่งหมายที่ผู้เขียนเลือกพื้นที่นี้เป็นกรณีศึกษาเนื่องจาก โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวนเป็นโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ที่ตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศไทย คือใน พ.ศ. 2496 ซึ่งตั้งขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี

ช่วงที่ผู้เขียนเก็บข้อมูลภาคสนามในปีการศึกษา 2546 กระทรวงศึกษาธิการกำหนดนักเรียนเข้าโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวนและโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์แห่งอื่นๆ ให้ดำเนินการรับนักเรียนเข้าเรียนซึ่งเป็น "เด็กด้อยโอกาส" 10 ประเภท ซึ่งจัดแบ่งประเภทดังนี้ เด็กถูกบังคับให้ขายแรงงาน หรือแรงงานเด็ก เด็กเร่ร่อน เด็กที่อยู่ในธุรกิจทางเพศหรือโสเภณีเด็ก เด็กที่ถูกทอดทิ้ง/กำพร้า เด็กที่ถูกทำร้ายทารุณ เด็กยากจน (มาเป็นพิเศษ) เด็กในชนกลุ่มน้อย เด็กที่มีปัญหาเกี่ยวกับยาเสพติด เด็กที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ หรือโรคติดต่อร้ายแรงที่ส่งผลกระทบต่อเด็กในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน

โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวนเป็นโรงเรียนประเภทประจำกินนอนเป็นโรงเรียนสหศึกษา ระดับชั้น ป.1 -ม.6 จำนวนเด็กนักเรียนทั้งหมดในเวลาที่ผู้เขียนเก็บข้อมูลมีจำนวน 1,054 คน เด็กนักเรียนทั้งหมดจะได้รับการจัดสรรค่าอาหาร เสื้อผ้า วัสดุการศึกษาจากรัฐบาล เนื้อที่ในโรงเรียนมีทั้งหมดเกือบ 500 ไร่ ได้ถูกจัดแบ่งการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในส่วนที่เป็นอาคารเรียน เรือนนอนชายหญิง 14 หอ โรงอาหาร โรงฝึกอาชีพและพื้นที่ทำเกษตรกรรม ได้แก่ ปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

การจัดนักเรียนให้อยู่ในแต่ละหอนอนในเวลาที่ผู้เขียนเก็บข้อมูลภาคสนามนั้น ทางโรงเรียนได้จัดแยกประเภทหอนอนชายหญิง และในแต่ละหอก็จะคละเคล้าไปด้วยวัย ระดับชั้นเรียน แหล่งที่มาแต่ละพื้นที่ ประเภทของเด็ก ซึ่งรวมถึงเด็กนักเรียนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้แก่

ชาววัง ชาวเฝ้า ชาวกะเหรี่ยง ลาว เด็กๆเหล่านี้ ก็อยู่รวมกับกลุ่มเด็กนักเรียน "พื้นราบ" ในหอ นอนเดียวกัน

เด็กนักเรียนที่เรียนอยู่ที่นี่จะได้รับอนุญาตให้กลับบ้านได้แค่ช่วงเวลาปิดเทอม และ วันหยุดปีใหม่ซึ่งหยุดติดต่อกันหลายวัน หรือวันสำคัญทางพุทธศาสนาที่หยุดติดต่อกันหลายๆ วัน เช่น วันเข้าพรรษา เป็นต้น การกลับบ้านแต่ละครั้งผู้ปกครองของเด็กนักเรียนต้องมารับและมาส่ง หรืออาจจะฝากคนในหมู่บ้านเดียวกันที่มารับบุตรหลานในโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์เช่นเดียวกันลง ชื่อมารับมาส่งแทนก็ได้

การแต่งกายก็จะถูกกำหนดไปตามวัน คือ วันจันทร์แต่งกายชุดนักเรียน วันอังคารแต่ง กายประจำโรงเรียน วันพุธแต่งกายชุดลูกเสือเนตรนารี วันพฤหัสบดีแต่งกายชุดพละ วันศุกร์แต่ง กาย "ชุดประจำเผ่า"

นิยามคำศัพท์เฉพาะ

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ปรากฏใช้ศัพท์สำคัญเพื่อสื่อความหมายตามวัตถุประสงค์ ดังนั้นผู้เขียนจึงเสนอขอบเขตนิยามคำศัพท์สำคัญในงานชิ้นนี้ได้แก่

ความเป็นพลเมือง - ความเป็นพลเมืองไทย

นิยามเรื่องความเป็นพลเมือง (citizenship) เป็นคำที่ค่อนข้างซับซ้อน เพราะสามารถ แสดงความหมายได้หลายนัย นัยแรกคือการเชื่อมโยงคำว่าพลเมืองกับประชาสังคม (civil society) ซึ่งการใช้ความหมายของพลเมืองนัยนี้มีความผูกพันกับระบบการเมืองในระบบอบ ประชาธิปไตย มากกว่าใช้คำอื่นๆ เช่น ไพร่หรือราษฎร ซึ่งไพร่คือผู้ที่ยอมรับสถานภาพสูง-ต่ำ บงการ-รับใช้ อุปถัมภ์-รับใช้ ส่วนราษฎรคือผู้ที่ยอมรับอำนาจและกฎหมายของผู้ปกครองแต่ไม่ สนใจการมีส่วนร่วมในทางการเมือง การปกครอง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2540)

สำหรับนิยามความเป็นพลเมือง - ความเป็นพลเมืองไทย ที่นำเสนอในงานชิ้นนี้คือ การ เป็นสมาชิกในอุดมคติแห่งรัฐ ซึ่งกล่าวถึงสภาวะความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับอุดมการณ์ ของรัฐ ทั้งนี้ปัจเจกได้มีพันธะกับอำนาจอธิปไตยและปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐ และไม่กระทำการ ใดๆ อันจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่พลเมืองคนอื่นๆ ความเป็นพลเมืองที่กล่าวในงานชิ้นนี้จึงมี ลักษณะของการยอมรับอำนาจ (Passive Subject) ต้องให้การสนับสนุนและยอมรับการดำรงอยู่

ของรัฐ เป็นสภาวะที่สมาชิกของสังคมนั้นๆ ยินยอมรับกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่กำหนดโดยระบบการปกครองอย่างเต็มใจและไม่มีความคิดที่จะฝ่าฝืนกฎระเบียบนั้นๆ

ดังนั้นความเป็นพลเมือง – ความเป็นพลเมืองไทย คือ ผลรวมของความจงรักภักดี มีสำนึกในหน้าที่พลเมือง และการยอมรับเอาบรรทัดฐานวัฒนธรรม ความเชื่อที่ถูกกำหนดโดยรัฐแต่ละบริบท ซึ่งพลเมืองจะเป็นภาพแทนของการเมืองและวัฒนธรรมของรัฐที่แสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ยึดมั่นในสิ่งเดียวกัน

หากย้อนกลับไปของที่มาของการเกิดคำว่า "พลเมือง" ในบริบทรัฐไทย น่าจะเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่เริ่มมีจุดมุ่งหมายที่ว่าทุกคนในขอบเขตรัฐมีหน้าที่ทำประโยชน์แก่ชาติ บ้านเมือง ดังที่ปรากฏการให้ความหมายของความเป็นพลเมืองไว้ในแบบเรียนหนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม 2 ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447) (อ้างถึงใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ 2531:175) ดังความว่า

...คำ ศิวิลิยส์...ก็คล้ายกับคำในภาษาไทยเราว่า "เจริญดีแล้ว" นั้นเอง และจะอธิบายออกไปอีกให้กว้างขวางก็คือ มนุษย์ชาติใดที่เรียกว่าศิวิลิยส์นั้นก็คือ เป็นผู้ที่มีความรู้จักผิดชอบ ประพฤติตน ถูกต้องตามธรรมจริยา...พูดแต่อย่างๆ ก็คือ คนชาติศิวิลิยส์นั้น คือคนประพฤติตนเป็นผู้ดี มีความสุภาพเรียบร้อย...และมีความตั้งใจที่จะทำประโยชน์ให้บ้านเมืองของตนเจริญขึ้นอยู่เสมอ...บ้านเมืองที่ศิวิลิยส์มากนั้นก็คือบ้านเมืองที่ราษฎรพลเมืองเป็นคนศิวิลิยส์โดยมาก ราษฎรพลเมืองเหล่านี้ ย่อมตั้งใจช่วยกันทำกรงงานบ้านเมืองจึงเจริญ

การให้นิยามความเป็นพลเมือง-ความเป็นพลเมืองไทย ในงานศึกษาชิ้นนี้ จึงไม่ได้หมายถึงพลเมืองของรัฐในแง่ของกฎหมาย ที่ระบุว่าเป็นบุคคลอยู่ในสังกัดรัฐใดหรือในแง่ของสัญชาติ หรือการเสนอถึงสิทธิของพลเมืองแต่อย่างใด หากแต่เป็นการนำเสนอนิยามในแง่มุมมองของการเป็นพลเมืองอุดมคติในสังคมไทยแต่ละบริบท ซึ่งความเป็นพลเมืองในแง่นี้ต้องผ่านกระบวนการขัดเกลาเพื่อให้มีคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองในอุดมคติ ทั้งนี้ความเป็นพลเมือง-ความเป็นพลเมืองไทย ได้มีความหมายครอบคลุมเรื่อง หน้าที่ของพลเมือง และเชื่อมโยงกับมโนทัศน์เรื่อง "พลเมืองดี" ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองที่พึงปฏิบัติเพื่อแสดงออกให้เห็นถึง

ความ จงรักภักดี การยอมรับอำนาจรัฐ นำมาซึ่งความสงบเรียบร้อยของการปกครอง² และแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสำนึกที่แสดงออกมาเป็นรูปธรรมในแต่ละบริบท เช่น การพูดอ่าน เขียนภาษาไทย (กลาง) เป็นการแสดงออกให้เห็นถึงความเป็นเอกภาพของรัฐในบริบท กระแสความมั่นคง เป็นต้น

คนชายขอบ

การใช้คำว่า “คนชายขอบ” ในงานศึกษาครั้งนี้ มาจากการผนวกนิยามแก่นบุคคลที่ได้ถูกรวบยอดความหมายว่าเป็นผู้ที่ “มีปัญหา” หรือ “ผิดปกติ” เป็นบุคคลนอกประเภทไปจากอุดมการณ์รัฐในแต่ละบริบท และถูกมองว่า “เป็นปัญหา” เพราะเป็นผู้ที่เสี่ยงต่อการสร้างปัญหาอื่นๆ ตามมา อาจก่อให้เกิดการไร้ระเบียบของโครงสร้างสังคมใหญ่และเป็นอุปสรรคต่ออุดมการณ์ทางการเมือง คนเหล่านี้ถูกมองว่าไม่ได้มีสถานะเป็น “พลเมือง” ไทยในอุดมคติ หากถูกจัดอยู่ในสถานะด้านตรงข้าม ซึ่งต้องถูกควบคุม จัดระเบียบ ชัดเกล้าให้กับ “คนชายขอบ” กลายเป็นพลเมืองในอุดมคติ

นอกจากนี้คำว่า “คนชายขอบ” ตามที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้เขียนได้ใช้แทนคำเรียกในบริบทของนักเรียนโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์เช่นกัน ซึ่งถูกจำกัดความว่าเป็น “เด็กด้อยโอกาส” รวมทั้ง 10 ประเภท ตามที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด ได้แก่ เด็กถูกบังคับให้ขายแรงงาน หรือแรงงานเด็ก เด็กเร่ร่อน เด็กที่อยู่ในธุรกิจทางเพศหรือโสเภณีเด็ก เด็กที่ถูกทอดทิ้ง/กำพร้า เด็กที่

² รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2521 ในหมวดที่ 4 (อ้างถึงใน ปรียาภรณ์ ปัทมชัยยันต์ 2537:41) ที่กำหนดหน้าที่พลเมืองไว้ดังนี้

มาตรา 46 บุคคลมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตย

มาตรา 47 บุคคลมีหน้าที่ป้องกันประเทศ

มาตรา 48 บุคคลมีหน้าที่รับราชการทหารตามกฎหมายบัญญัติ

มาตรา 49 บุคคลมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมาย

มาตรา 51 บุคคลมีหน้าที่เสียภาษีอากรตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 52 บุคคลมีหน้าที่รับการศึกษาอบรมภายในเงื่อนไขและวิธีการที่กฎหมาย

บัญญัติ

ถูกทำร้ายทารุณ เด็กยากจน (มากเป็นพิเศษ) เด็กในชนกลุ่มน้อย เด็กที่มีปัญหาเกี่ยวกับยาเสพติด เด็กที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์ หรือโรคติดต่อร้ายแรงที่สังคมรังเกียจ เด็กในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน เนื่องด้วยเด็กด้อยโอกาสแต่ละประเภทได้ถูกให้นิยามว่าเป็นผู้ที่มี "ปัญหา" และ "ผิดปกติ" ที่ยึดหลักการอธิบายข้างต้น